

اخلاق  
فصلنامه علمی - ترویجی در حوزه اخلاق  
سال هفتم، شماره ۲۸، پیاپی ۵۰، زمستان ۱۳۹۶  
صفحات ۲۰۷-۱۸۵

AKHLAGH  
Religious Extension Quarterly  
No.28/ WINTER 2018/Seventh Year

## بررسی نقش عوامل خانوادگی در تشدید آسیب‌های فضای مجازی در جامعه اسلامی

مجید امیری\*، ستاره موسوی\*\*

### چکیده

پژوهش پیش رو، نقش عوامل خانوادگی در آسیب‌های فضای مجازی را بررسی و با توجه به آموزه‌های اسلامی، راهکارهایی برای رفع این آسیب‌ها ارائه کرده است. برای گردآوری داده‌ها از روش توصیفی، از نوع پیمایشی، استفاده شده است. ابزار پژوهش، پرسشنامه محقق ساخته‌ای است که متخصصان و چند تن از استادان مجرب، روایی صوری و محتوایی آن را تأیید کرده‌اند. جامعه آماری تحقیق، همه دبیران دینی و عربی، مشاوران و مربیان پرورشی ناحیه چهار آموزش و پرورش اصفهان را که در سال تحصیلی ۹۵-۹۴ مشغول به کار بوده‌اند، در برمی‌گیرد. بر اساس فرمول حجم نمونه، ۸۵ نفر از آن‌ها به طور تصادفی برای تکمیل پرسشنامه انتخاب شدند. برای تعیین پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که ۰/۹۲ محاسبه گردید و تجزیه و تحلیل آن با نرم افزار آماری spss19 در دو سطح آمار توصیفی و استنباطی انجام شد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد آسیب ناشی از تمام عوامل آسیب‌زا، بالاتراز سطح متوسط است.

\* مربی گروه روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور تهران، ص.پ ۱۹۳۹۵-۳۶۹۷.

majid.amiri@yahoo.com

\*\* دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه اصفهان.

setarehmousavi@gmail.com

تاریخ تأیید: ۱۳۹۶/۱۱/۰۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۲۹



## واژگان کلیدی

خانواده، آسیب‌شناسی، تربیت، نوجوان، جامعه، فضای مجازی.

### مقدمه

واقعیت‌های آشکار جامعه ما از وجود آسیب‌هایی در فرآیند تربیت کشور حکایت دارد. دشمنان دین با استفاده از انواع وسایل ارتباطی از جمله اینترنت، ماهواره و... به ارزش‌های معنوی حمله کرده‌اند و می‌کوشند باورهای دینی را تخریب کنند. در مقابل، برنامه‌های عوامل تربیتی داخل کشور، یعنی خانواده، آن قدر ضعیف بوده است که نتوانسته جوانان را با تربیت دینی در برابر فرهنگ غرب مصون بدارد. بررسی و شناخت این آسیب‌ها، دستیابی به روش تربیت سالم را میسر می‌کند. «همچنان که اگر باغبانی در تهیه بذر و آب و کود اهتمام ورزد و آفت‌ها را نپاید، محصول را از دست داده است، آسیب‌های تربیت نیز تلاش‌های تربیتی را با بی‌فرجامی روبه‌رو می‌کند. از این رو، شناخت جنبه‌های منفی در جریان تربیت کم‌بها تر از شناخت جنبه‌های مثبت نیست» (باقری، ۱۳۸۶: ۲۸۴).

از سوی دیگر، سال‌هاست در مجامع گوناگون علمی و فرهنگی، سخن از بهسازی و ارتقای سطح تعلیم و تربیت با محوریت آموزه‌های دینی به میان آمده و نیاز روزافزون به تربیت شایسته به روشنی مشهود است. همچنین، پژوهش درباره شیوه‌های روزآمد و مؤثر در بهسازی و ایجاد باورپذیری دینی برای نهادهای تربیتی در نظر می‌رسد. یکی از این شیوه‌ها، استفاده از رسانه است. رسانه‌ها از یک سو، زمینه تربیت را فراهم می‌کنند و از سوی دیگر، با توجه به تهدیدهای روزافزون رسانه و فضای مجازی، به ویژه برای نسل جوان، گونه‌ای جنگ روانی شمرده می‌شوند. «رسانه‌ها، به مجموعه‌ای به هم پیوسته از روش‌ها، سخت‌افزارها، نرم‌افزارها و تجهیزات ارتباطی اطلاق می‌شود که اطلاعاتی را در اشکال گوناگون جمع‌آوری، ذخیره‌سازی، بازیابی، پردازش، انتقال و یا عرضه می‌کند» (صالحی، ۱۳۸۴: ۹).



با تعمق در وضعیت دنیای اطلاعات درمی یابیم که بهره‌گیری از رسانه‌ها گریزناپذیر است؛ چندان‌که امروز، نقش محوری رسانه‌ها چنان اساسی است که بدون آن‌ها برنامه‌ریزی، توسعه و بهره‌وری در زمینه‌های مختلف امکان‌پذیر نخواهد بود (زین و موروگایا، ۲۰۰۴، ص ۲۵). سخن گفتن از آسیب‌های فناوری اطلاعات، به معنای نفی این پدیده و نگاه منفی بدان نیست، بلکه بیانگر آن است که این پدیده، کارکردهای مثبت و منفی دارد. در واقع، با ظهور هر فناوری جدید، موجی از امیدها و هراس‌ها، فراروی بشر پدیدار می‌گردد. فناوری اطلاعات نیز که آمیزه‌ای از فرصت‌ها و تهدیدها را فراهم می‌کند، همچون شمشیری دولبه، «هم می‌تواند عامل نجات و فرصت تلقی شود و هم می‌تواند تهدیدکننده باشد» (عبادی، ۱۳۸۴: ۱۸۱).

خانواده در جایگاه یک نهاد اجتماعی-فرهنگی دائماً با تقاضای تغییر مواجه است و آنچه به این تقاضا دامن می‌زند، تغییرات زیستی، روانی و اجتماعی اعضای خانواده و تحولات اجتماعی است. یکی از تغییرات مؤثر بر خانواده، توسعه فناوری‌های ارتباطی است. اینترنت به سرعت به یکی از ابزارهای مهم در زندگی بشر تبدیل شده است (فالکنر و کولوبین، ۲۰۰۵، ص ۱۶۹) و نگرانی‌ها در این حوزه برای افرادی است که به فضای مجازی معتاد شده‌اند و از آن بی‌رویه استفاده می‌کنند (لو و دیگران، ۲۰۱۱، ص ۱۷۰۳). در واقع، نبودن یا ضعف حمایت والدین و همسالان می‌تواند احساس شایستگی و ارزشمندی را از بین ببرد. افراد در چنین اوضاع خانوادگی، برای فرار از واقعیت، به فضای مجازی پناه می‌برند. اینترنت برای آن‌ها جهان امنی می‌شود که در آن نه تهدیدی وجود دارد و نه مشکلی.

بی‌شک، خانواده نقشی بی‌بدیل در فرهنگ‌پذیری فرزندان دارد. هیچ‌یک از نهادهای اجتماعی دیگر، اعم از مدرسه، گروه‌ها، محافل مذهبی و علمی و رسانه‌ها، به اندازه خانواده مؤثر نیستند؛ زیرا کودک نخستین مرحله زندگی خود را در محیط گرم و صمیمی خانواده می‌گذراند. این مرحله، مهم‌ترین دوره زندگی فرد است و شخصیت او را شکل می‌دهد. کودک، بیش و پیش از هر جای دیگر، در معرض ارزش‌ها و



الگوهای رفتاری خانواده قرار دارد؛ زیرا، زمان بیشتری را با این گروه به سر می‌برد. افزون‌براین، کودک بیش از هرکس دیگر به اعضای خانواده خود اطمینان و اعتماد دارد. تا وقتی در میان آنان است، احساس امنیت و آرامش می‌کند؛ زیرا خانواده را دلسوز و مهربان می‌بیند.

نهادهای مختلف از جمله خانواده بر کاهش آسیب‌های فضای مجازی تأثیر دارند. خانواده مهم‌ترین نهاد اجتماعی است که سلامت آن، ضامن سلامت جامعه است و کوچک‌ترین سهل‌انگاری درباره آن سبب بروز مشکلات زیادی در همه ابعاد جامعه خواهد شد. با توجه به نقش حیاتی نهاد خانواده در فرآیند تربیت و همچنین با افزایش آسیب‌های فضای مجازی، پژوهش درباره نقش عوامل خانوادگی بر کاهش آسیب‌های فضای مجازی، ضرورت دارد.

### پیشینه پژوهش

- یزدان‌پناه (۱۳۸۸)، رشد فناوری و وجود وسایل ارتباط جمعی را از مهم‌ترین عوامل و پدیده‌های بین‌المللی آسیب‌زای تربیت دینی برشمرده است.
- مطالعه رحمانی و همکاران (۱۳۹۶) نشان داد نظارت و حمایت عاطفی خانواده از عوامل محافظتی مشارکت در رفتار جنسی مخاطره‌آمیز است.
- بختیاری و فرخی (۱۳۹۱) به این نتیجه رسیدند که شبکه‌های ماهواره‌ای تلویزیونی بر هویت دینی جوانان تأثیر منفی دارند.
- دهقان سیمکانی (۱۳۹۱)، امپریالیسم رسانه‌ای را روندی تأثیرگذار از طریق رسانه می‌خواند که یک کشور از طریق آن، مجموعه عقاید، ارزش‌ها، دانش و هنجارهای رفتاری و سبک کلی زندگی خود را بر کشوری دیگر تحمیل می‌کند.
- براساس مطالعات سعید و فراهانی (۱۳۹۱)، گسترش رسانه‌های جمعی موجب انفرادی شدن فضای خانواده شده و اعضای گروه را به جای هم‌گرایی به واگرایی سوق داده است.





- پژوهش بشیر و افراسیابی (۱۳۹۱) نشان داد میان عضویت جوانان در شبکه‌های اجتماعی اینترنتی و نحوه مدیریت اوقات فراغت آنان در اختصاص وقت به دیگر فعالیت‌های اجتماعی ارتباط وجود دارد.
- مطالعه فاتحی و اخلاصی (۱۳۸۷) بیانگر آن است که میان متغیرهای مصرف رسانه‌ای با پذیرش اجتماعی بدن و مدیریت آن، رابطه مستقیم و معنادار وجود دارد.
- پژوهش ساعی و همکاران (۱۳۹۲) نشان می‌دهد هرچه میزان استفاده از ماهواره بیشتر می‌شود، اهمیت معیارهای مُدرن در انتخاب همسر افزایش و اهمیت ارزش‌های اخلاقی در این باره کاهش پیدا می‌کند.
- پژوهش میلانی و امینی (۱۳۹۴) نشان می‌دهد افزایش سواد رسانه‌ای، تلاش برای هم‌گرایی رسانه‌ای در جهان اسلام، تبیین مواضع اسلام واقعی و پاسخ به شبهات از اقداماتی است که می‌تواند در دستور کار جهانی شدن رسانه قرار بگیرد. این پژوهش به شیوه توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی انجام شده است.
- براساس پژوهش واعظی و کریمی (۱۳۹۴)، با نگاه ژرف به آموزه‌های دینی می‌توان انسان و جامعه‌ای را معرفی کرد که فرد را در شناخت و تعامل با ابزارهای ساخته خودش از جمله رسانه یاری کند و از این ابزار ارتباطی قوی برای تشکیل امت واحده اسلامی به‌نحو احسن استفاده کند.
- صالحی و نعیم یاوری (۱۳۹۳) نشان دادند نهاد خانواده با تقویت ارزش‌های خانوادگی، افزایش حمایت اجتماعی از فرزندان، نظارت اجتماعی مناسب و... می‌تواند در پیشگیری از آسیب‌پذیری فرزندان در حوزه اعتیاد به اینترنت مؤثر باشد.
- احمدی و همکاران (۱۳۸۹) معتقدند به دلیل آسیب‌زایی استفاده نابجا از اینترنت برای نوجوانان و ارتباط چگونگی استفاده از اینترنت با عوامل خانوادگی لازم است به مصون‌سازی خانواده، به‌ویژه در حوزه نظارتی، توجه شود.
- تحقیق ایمانی و شیرالی‌نیا (۱۳۹۴) نشان داد عملکرد کلی، ارتباط، پاسخ‌دهی عاطفی، آمیزش عاطفی و نظارت رفتاری، با اعتیاد به اینترنت، همبستگی مثبت و



بسیار قوی دارد؛ اما همبستگی نقش‌ها با این متغیر، ضعیف و معنادار است. نتایج تحلیل رگرسیون اعتیاد به اینترنت نشان داد کارکرد کلی، ارتباط، پاسخ‌دهی و آمیزش عاطفی، توان پیش‌بینی اعتیاد به اینترنت را دارند (حدود ۷۸ درصد واریانس اعتیاد به اینترنت نوجوانان را پیش‌بینی می‌کنند).

- روزالیند (۲۰۰۶)، اینترنت را مهم‌ترین وسیله برقراری ارتباط میان افراد و گروه‌ها می‌داند و در ضمن آن، به این موضوع نیز اشاره می‌کند که فرقه‌های ستمگر و مزاحم مانند گروه‌های تکفیری هم از فناوری‌های روز برای دستیابی به مقاصد خود استفاده می‌کنند. او مواردی چون امکان الگوگزینی در شعائر دینی، ایجاد امکانات جدید برای تجربه دینی، امکان افزایش ارتباط میان رهبران دینی و پیروان آن‌ها، کمک به دینداری و انجام اعمال عبادی، ایجاد فرصت‌های بی‌شمار برای پژوهشگران دینی با استفاده از حقایق، پیوندها و منابع موجود بر روی وب‌سایت‌های دینی را از جمله تأثیرات اینترنت و فناوری ارتباطات بر مذهب می‌داند.

- منطقی (۲۰۱۰) در مطالعه خود دریافت که میان خلأهای عاطفی در محیط خانواده با گرایش به اتاق‌های گفت‌وگو، رابطه وجود دارد.

- یانگ و آبرو (۲۰۱۱) در تحقیقات خود، تأثیرات منفی اعتیاد به اینترنت بر نوجوانان را چنین برشمردند: کاهش عملکرد در مدرسه، اخراج از مدرسه، افزایش تعارض و کشمکش در خانواده، رها کردن سرگرمی‌ها، مشکلات روانی مانند افسردگی، اضطراب، تضعیف اعتماد به نفس، بی‌خوابی و کاهش فعالیت‌های فیزیکی.

- نتایج بررسی سنورمانسی و همکاران (۲۰۱۳) درباره تأثیر عملکرد خانواده و سبک دلبستگی در آن بردرمان معتادان به اینترنت، مبین این است که در خانواده‌هایی که سبک دلبستگی و همچنین عملکرد خانواده آشفته است و تعارض زیادی میان فرد معتاد به اینترنت با خانواده دیده می‌شود، درمان به‌کندی پیش می‌رود و برعکس هرچه تعارض کمتر و سبک دلبستگی و عملکرد اعضای خانواده با فرد معتاد بی‌شتر است، درمان پیشرفت چشمگیری دارد.

## مبانی نظری

براساس بسیاری از دیدگاه‌ها، رسانه‌ها نقشی مؤثر در شکل‌گیری ارزش‌ها و سبک زندگی مردم دارند. البته باید گفت تأثیرگذاری این رسانه‌ها به عواملی مانند مدت زمان استفاده، نوع محتوا، طبقه اجتماعی، سرمایه فرهنگی سواد رسانه‌ای و سهم این رسانه در سبد مصرف رسانه‌ای و فرهنگی نسل‌های کنونی وابسته است. با این توضیح، در ادامه، مهم‌ترین نظریه‌ها و دیدگاه‌هایی را که به تبیین تأثیرگذاری رسانه‌ها بر ارزش‌های فردی و اجتماعی و الگوهای زندگی مردم و مخاطبان پرداخته‌اند، بررسی می‌کنیم (ر. ک: ساعی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳). یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر تربیت، رسانه‌ها هستند. در دنیای امروز که به گفته‌ی مک لوهان، رسانه‌های الکترونیک، با ایجاد دهکده جهانی (گیدنز، ۱۳۸۶: ۶۶۷)، گسترش وسایل ارتباط جمعی و تماس بین فرهنگ‌ها، ابعاد گوناگون زندگی را تحت تأثیر قرار داده‌اند و جامعه را به سوی ارزش‌های غیربومی سوق داده است؛ زیرا ارزش‌ها چارچوبی را فراهم می‌آورند که از طریق آن، افراد زندگی را درک می‌کنند (ر. ک: گانل، ۲۰۰۷: ۳). یکی از ارزش‌هایی که رسانه‌ها، به‌ویژه رسانه‌های تصویری، همواره تبلیغ می‌کنند، رهایی از الزامات مذهب و سنت است (ر. ک: مشیرزاده، ۱۳۸۱: ۲۳۱).

رسانه‌ها، به دوروش در شکل‌گیری سبک زندگی و تربیت دخالت می‌کنند: در بلندمدت با تأثیر بر فرآیند جامعه‌پذیری افراد؛ در کوتاه مدت با ایجاد انگیزه برای انتخاب سبک خاصی از زندگی نخستین نظریه‌ها درباره تأثیرگذاری رسانه‌ها (مانند نظریه‌های «گلوله جادویی»<sup>۱</sup> و «سوزن تزریق»<sup>۲</sup>)، بر تأثیر نیرومند رسانه‌ها تأکید داشتند. پس از رد این دیدگاه‌ها، نظریه «تأثیرات محدود»<sup>۳</sup> مطرح شد. ژوزف کلاپر، یکی از بزرگ‌ترین نظریه‌پردازان در این زمینه، معتقد است وسایل ارتباط جمعی به منزله بخشی از مجموعه عوامل میانجی عمل می‌کنند (ر. ک: ویندال و دیگران، ۱۳۸۷: ۳۳۵ و ۳۳۶).

1. The Magic Bullet Theory.
2. The Hypodermic Needle Theory.
3. Limited Effects.





نظریه‌های «انگ»<sup>۱</sup> و «تکمله»<sup>۲</sup> به این مسئله اشاره دارند. در این زمان رویکرد «بهره‌مندی و خرسندی»<sup>۳</sup> به مثابه ادراک فردی از ارتباطات جمعی مطرح شد (ر. ک: راس و نایتینگل، ۲۰۰۹). این رویکرد، نخستین رویکردی بود که بر مخاطب فعال تأکید می‌کرد. از آغاز دهه ۱۹۷۰، با طرح نظریه «کاشت»<sup>۴</sup>، نظریه‌های مبتنی بر تأثیرات نیرومند رسانه‌ها، اعتبار خود را بازیافتند. نظریه کاشت، به آثار کلی و درازمدت رسانه‌ها توجه دارد. جرج گرینر (واضع این نظریه) و همکارانش معتقدند یادگیری از تلویزیون، ناخودآگاه است و تماشای تلویزیون، اثر تدریجی و فزاینده‌ای بر ادراک مخاطبان و رفتار آنان دارد. وی مدعی است تماشای تلویزیون، در بلندمدت بر جهان بینی مخاطبان پرمصرف تأثیرگذار است (ر. ک: سورین و تانکار، ۱۳۸۴: ۳۹). دیدگاه‌های مبتنی بر مخاطب هوشمند، افزون بر آنکه مخاطب را در برقراری ارتباط، فعال می‌دانند، برای او نقشی تأثیرگذار بر منبع پیام قائل می‌شوند. این نظریه‌ها عبارتند از: نظریه ارتباط شبکه‌ای،<sup>۵</sup> کنش ارتباطی هابرماس، نظریه تئاتر مباحثه‌ای بوال و نظریه ارتباط دوسویه گرونیک و هانت (ر. ک: محسنیان راد و سپنجی، ۱۳۹۰: ۴۰).

نظریه «مارپیچ سکوت»<sup>۶</sup> الیزابت نوئل نویمان نیز بر این مبنا استوار است که بیشتر مردم ترسی طبیعی از انزوا دارند. در این میان، منبع اصلی اطلاعات که همگان آن را پذیرفته‌اند، رسانه‌ها هستند که برای تعریف جو فکری توانمند هستند (ر. ک: مک کوایل، ۱۳۸۲: ۳۹۶). بر اساس این نظریه، تلویزیون با شکل دادن به سبک زندگی (سورین و تانکار، ۱۳۸۴: ۳۹۸)، بر رفتار مصرف، تأثیر می‌گذارد.

اینگلهارت، ارزش‌ها را به دو دسته مادی و فرامادی تقسیم کرد. مبنای نظری اینگلهارت بر تحول ارزشی متکی است. یکی از نظریه‌های مهم در زمینه دگرگونی ارزش‌ها در این دوره، تئوری دگرگونی ارزش‌های اینگلهارت است. این نظریه پیش‌بینی می‌کند با

1. Stigmata Theory.
2. Supplementation Theory.
3. Use and Gratification.
4. Cultivation Theory.
5. Network Communication.
6. Spiral of Silence.





نوشدن نسل، به تدریج، ارزش‌های مادی به ارزش‌های فرامادی تبدیل خواهد شد (ر.ک: آبرامسون و اینگلهارت، ۱۹۹۲). بنابراین، نظریه دگرگونی ارزشی اینگلهارت که بر جابه‌جایی اولویت‌های مادی با اولویت‌های فرامادی دلالت دارد، با توسعه اقتصادی جوامع ارتباط دارد؛ تا جایی که در این دگرگونی برای تأثیر نهادهای فرهنگی اهمیت چندانی قائل نیست.

نظریه‌های مطرح‌شده، نقش رسانه‌ها را در آموزش، هدایت و شکل‌دادن به نگرش مخاطبان درباره سبک زندگی تبیین می‌کنند. نظریه‌های کاشت و مارپیچ سکوت برای تبیین سبک خاصی از زندگی، توان بیشتری دارند؛ زیرا نظریه کاشت بر تأثیرگذاری رسانه‌های دیداری بر مخاطب تأکید دارد و نظریه مارپیچ سکوت به یک اصل روان‌شناختی، مبنی بر کوشش انسان‌ها برای دوری از انزوا، اشاره می‌کند و می‌تواند درباره دلیل تمایل به تغییر و در نتیجه، تأثیرپذیری از تلویزیون و دیگر رسانه‌های دیداری بیشتر توضیح دهد. به همین دلیل، مدل مفهومی این پژوهش بر مبنای ترکیبی از این دو نظریه قرار دارد.

### تئوری نقش خانواده: نظریه نظارت اجتماعی

دورکیم معتقد است میان فردگرایی و افزایش کج‌رفتاری، رابطه وجود دارد؛ یعنی اگر همبستگی اجتماعی در اثر از هم‌گسیختگی خانواده تضعیف شود و اعضای خانواده به خوبی جامعه‌پذیر نشده باشند، نمی‌توانند قواعد و قوانین و ارزش‌های اجتماعی جامعه را درونی کنند و بنابراین، نمی‌توانند با اعتقادات، اخلاقیات، عقاید و قواعد پذیرفته‌شده در جامعه همراه شوند و احتمال اینکه دچار کج‌رفتاری اجتماعی شوند زیاد است. همچنین، ویلیام گود با تأکید بر نهاد خانواده و ارزش‌های حاکم بر آن، به همبستگی اعضای خانواده اهمیت داده و نقش خانواده را در جلوگیری از کج‌روی و ارتکاب جرم مؤثر دانسته است (ر.ک: ستوده، ۱۳۸۴).



فرض اصلی نظریه، نظارت اجتماعی است؛ بدین معنا که کج رفتاری اشخاص بیش از آنکه ناشی از نیروهای محرک به سوی نابهنجاری باشد، نتیجه عدم ممانعت است (ر. ک: نای، ۱۹۵۸). این فرض، درست، مقابل فرض نظریه های فشار و یادگیری است. براساس این نظریه ها، کج رفتاری، از اوضاع اجتماعی خاص شکاف اهداف و ابزار مقبول اجتماعی و تجربه یادگیری از دیگران نشأت می گیرد. بنابراین، فقدان یا ضعف نظارت اجتماعی، دلیل اصلی کج رفتاری است. نهادهای جامعه، از جمله خانواده، با نظارت اجتماعی صحیح می توانند جلوی انحرافات جوانان و نوجوانان را بگیرند؛ بدین معنا که هرچه میان جوان و خانواده ارتباط مناسب و هم نوایی برقرار باشد، جوان کمتر دچار انحراف می شود و کمتر به دنبال ارضای نیازهای خود در محیط های کاذب اینترنتی خواهد بود. اگر خانواده پیوند نزدیکی با فرزندان خود برقرار کند، می تواند از آسیب پذیری آن ها جلوگیری کند.

هیرشی معتقد است آسیب اجتماعی زمانی واقع می شود که پیوند میان فرد و جامعه ضعیف یا گسسته شود (ر. ک: ممتاز، ۱۳۸۱). در واقع، به اعتقاد او آسیب اجتماعی زمانی اتفاق می افتد که فرد به قید و بند های اجتماعی کم اعتنا یا بی اعتنا باشد (ر. ک: مشکانی و همکاران، ۱۳۸۱).

چهار عامل اصلی که نبودن آن ها موجب آسیب اجتماعی می شود، عبارتند از: الف) وابستگی<sup>۱</sup> میزان تأثیر و احترامی است که شخص برای افرادی چون معلم و والدین قائل است (ر. ک: اگینو و پیترسون، ۱۹۸۹: ۳۳۳)؛ ب) تعهد<sup>۲</sup> فردی که به فعالیت های متعارف در زندگی روزمره متعهد باشد، برای حفظ موقعیتی که با کوشش به دست آورده، کج رفتاری نمی کند و خود را به خطر نمی اندازد (ممتاز، ۱۳۸۱: ۱۲۱)؛

1.Dependency.

2.Obligation.



ج) درگیری: <sup>۱</sup> درگیری در امور روزمره به وقت زیادی نیاز دارد و خود موجب محدود شدن رفتار می‌شود (هس، ۲۰۰۱: ۲۰)؛

د) اعتقاد: <sup>۲</sup> هرچه اعتقاد فرد ضعیف‌تر باشد، بیشتر احتمال دارد هنجارشکنی کند. نای معتقد است خانواده از طریق چهار عامل، موجب تقویت پیوند اجتماعی می‌گردد: نظارت درونی از طریق جامعه‌پذیری و ایجاد وجدان؛ نظارت غیرمستقیم؛ نظارت مستقیم؛ نقش توافق در خانواده برای ارضای نیازها و توانایی خانواده در تأمین زندگی (ممتاز، ۱۳۸۱: ۱۲۱ تا ۱۲۴).

### سؤال‌های پژوهش

سؤال کلی: تأثیر عوامل خانوادگی بر تشدید آسیب‌های ناشی از فضای مجازی چقدر است؟

### سؤال‌های جزئی:

- آسیب‌های ناشی از فقر اعتقادی - فرهنگی چقدر است؟
- آسیب‌های ناشی از گسیختگی خانواده چقدر است؟
- آسیب‌های ناشی از وضعیت اقتصادی چقدر است؟
- آیا نقش همه عوامل خانوادگی بر آسیب‌های فضای مجازی یکسان است؟

### روش پژوهش

تحقیق حاضر، درصدد بررسی نقش عوامل خانوادگی در تشدید آسیب‌های فضای مجازی در جامعه اسلامی است؛ به همین دلیل، برپایه سخنان صاحب‌نظران تدوین شده و فقط به دنبال گزارش وضعیت موجود و کسب

1. Engagement.  
2. Belief.

نتایج عینی از موقعیت بوده است. برای گردآوری نظرات این افراد، از پرسشنامه استفاده شد. بنابراین، این پژوهش از نظر هدف و نتایج، کاربردی و از نظر روش تحقیق، توصیفی-پیمایشی است. جامعه آماری این تحقیق را دبیران دینی و عربی ناحیه چهار اصفهان، در سال تحصیلی ۹۷-۹۶، تشکیل می‌دهند. براساس اطلاعات آموزش و پرورش، تعداد این دبیران ۱۳۰ نفر است. نمونه آماری پژوهش، براساس فرمول کوکران، ۸۵ نفر تعیین شد که با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب شد (این جامعه آماری به این دلیل انتخاب شد که دبیران، قشر فرهنگی جامعه هستند، با ارزش‌ها و وضعیت نوجوانان و جوانان آشنایی دارند و هم‌زمان با خانواده‌ها نیز ارتباط دارند). ابزار گردآوری داده‌ها در این تحقیق، پرسشنامه محقق ساخته است. این پرسشنامه ۴۱ سؤال بسته پاسخ با طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت دارد و نقش خانواده را در آسیب‌های فضای مجازی با توجه به سه عامل گسیختگی خانواده (نبودن اعتماد کافی میان دانش‌آموزان و خانواده‌ها، ضعف روابط صمیمی میان اعضای خانواده، عدم رهبری یا عدم تبعیت از رهبری در خانواده، توجه نکردن به احساسات عاطفی)، فقر اعتقادی (جهل و ناآگاهی خانواده، ضعف باورهای دینی پدر و مادر و...، کم‌توجهی به رضایت حق تعالی در امور، اختلاف نظر پدر و مادر در تربیت دینی، آشنا نبودن خانواده با آثار مخرب فناوری اطلاعات) و وضعیت اقتصادی (وضعیت رفاهی و اقتصادی خانواده، طبقه اجتماعی و قدرت خرید، فقر و بیکاری یا رفاه‌زدگی در خانواده) سنجیده است.

برای تعیین روایی پرسشنامه، از نظرات متخصصان این رشته استفاده شد و برای سنجش پایایی پرسشنامه، ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شد که ضریب ۰/۹۲ به دست آمد. داده‌های پرسشنامه با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS19 در دو سطح آمار توصیفی و استنباطی تحلیل شد.



## محدودیت‌های پژوهش

در پژوهش حاضر برای جمع‌آوری اطلاعات فقط از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد؛ زیرا پرسشنامه استاندارد درباره موضوع پژوهش وجود نداشت. ممکن است با روش‌هایی مانند مصاحبه و مشاهده، یافته‌های دقیق‌تر و مطمئن‌تری به دست آید. نتایج پژوهش حاضر به دبیران دینی، عربی، مشاوران و مربیان پرورشی ناحیه چهار آموزش و پرورش اصفهان محدود شده است؛ لذا در تعمیم نتایج آن به دیگر شهرها باید احتیاط کرد.

## یافته‌ها

رشته تحصیلی ۴۳/۲ درصد شرکت‌کنندگان زبان و ادبیات عربی بوده است. مدرک تحصیلی ۹۲/۶ درصد آن‌ها کارشناسی بوده و ۷/۴ درصد کارشناس ارشد بوده‌اند. حالاتی که در آن پژوهشگر از آزمون تک نمونه‌ای بهره می‌گیرد، دو نوع عمده است:

۱. ممکن است پژوهشگر بخواهد توزیع یک نمونه را با یک توزیع فرضی، مانند توزیع نرمال، مقایسه کند. این، یک سؤال درباره تطابق توزیع نمونه با یک توزیع نظری است.

۲. ممکن است پژوهشگر بخواهد با کمک آماره‌های یک نمونه درباره پارامترهای یک جامعه استنباط کند. این کار برای تعیین اینکه آیا نمونه مورد نظر از یک جامعه شناخته شده است یا برای برآورد کردن پارامترهای یک جامعه ناشناخته، به کار می‌رود. همچنین، برای مقایسه میانگین نمره آسیب‌های ناشی از عوامل خانوادگی بر فضای مجازی، از آزمون t تک نمونه، با معیار فرضی تعیین شده برای برخورداری از مطلوبیت در حیطه مورد نظر استفاده شد. گفتنی است در پژوهش حاضر، میانگین بالاتر از ۳/۸ به منزله برخورداری از مطلوبیت در نظر گرفته شده است. فرض صفر و مقابل آزمون در جدول زیر آمده است:



جدول شماره (۱): مقایسه میانگین نمره آسیب ناشی از عوامل خانوادگی با میانگین فرضی ۳/۸

مؤلفه	میانگین	انحراف معیار	انحراف از میانگین	t	درجه آزادی	سطح معناداری
عوامل خانوادگی	۴/۰۹	۰/۶۸	۰/۰۷۵	۱۴/۳۹۹	۸۰	۰/۰۰۱

براساس یافته‌های جدول شماره (۱)، فرض صفر با احتمال بیش از ۹۹٪ رد می‌شود؛ زیرا t محاسبه شده از t جدول بزرگ تراست و بنابراین، آسیب ناشی از عوامل خانوادگی بالاتر از سطح متوسط است.

جدول شماره (۲): مقایسه میانگین نمره آسیب‌های ناشی از فقر اعتقادی-فرهنگی، فقر عاطفی و وضعیت اقتصادی

(از عوامل خانوادگی) با میانگین فرضی ۳/۸

مؤلفه	میانگین	انحراف معیار	انحراف از میانگین	t	درجه آزادی	سطح معناداری
فقر اعتقادی-فرهنگی	۴/۱۹	۰/۶۰	۰/۰۶۶	۱۷/۸۰	۸۰	۰/۰۰۱
فقر عاطفی (گسیختگی خانواده)	۴/۰۹	۰/۶۶	۰/۰۷۳	۱۴/۸۹۰	۸۰	۰/۰۰۱
وضعیت اقتصادی	۳/۹۸	۱/۱۳	۰/۱۲۶	۷/۸۳۴	۸۰	۰/۰۰۱

براساس یافته‌های جدول شماره (۲)، فرض صفر با احتمال بیش از ۹۹٪ رد می‌شود؛ زیرا t محاسبه شده از t جدول بزرگ تراست و بنابراین، آسیب‌های ناشی از فقر اعتقادی-فرهنگی (از عوامل خانوادگی) بالاتر از سطح متوسط است. درباره دو عامل گسیختگی خانواده و وضعیت اقتصادی نیز همین نتیجه به دست آمد. حال، این سؤال مطرح است که آیا نقش عوامل خانوادگی بر تشدید آسیب‌های فضای مجازی یکسان بوده است؟ برای رتبه‌بندی این عوامل از آزمون فریدمن استفاده شد. نتایج این رتبه‌بندی در جداول شماره (۳) و (۴) آمده است.



جدول شماره (۳): میانگین رتبه بندی عوامل خانوادگی

میانگین رتبه بندی	عامل
۲/۱۵	فقرا اعتقادی - فرهنگی
۱/۹۴	وضعیت اقتصادی
۱/۹۰	گسیختگی خانواده

نتایج جدول شماره (۳) نشان می دهد از میان عوامل یاد شده، فقرا اعتقادی - فرهنگی بالاترین رتبه و گسیختگی خانواده پایین ترین رتبه را دارند.

جدول شماره (۴): آزمون فریدمن عوامل خانوادگی

۸۱	تعداد
۳/۳۴۰	مقدار خی دو
۲	درجه آزادی
۰/۱۸۸	سطح معناداری

جدول شماره (۴) نشان می دهد نتایج حاصل بین مجموع رتبه های سه عامل فقر اعتقادی - فرهنگی، گسیختگی خانواده و وضعیت اقتصادی (از عوامل خانوادگی) در سطح  $p < 0/01$  معنادار نیست (مقدار خی دو: ۳/۳۴۰). بنابراین، فرضیه تحقیق مبنی بر اینکه میان مجموعه نمره ها در سه عامل خانوادگی در آسیب های فضای مجازی تفاوت معناداری وجود دارد، تأیید نمی شود.



## نتیجه

از یافته‌های جدول شماره (۱) چنین به دست آمد که نقش عوامل خانوادگی بر تشدید آسیب‌های فضای مجازی، بالاتراز سطح متوسط است. این نتیجه با نتایج پژوهش‌های سوسن صائبی (۱۳۸۸)، آقای میبیدی (۱۳۸۶)، براتی (۱۳۷۵)، زندوانیان (۱۳۹۱)، امراللهی (۱۳۷۹)، فرزانه و همکاران (۱۳۹۴)، احمدی و همکاران (۱۳۸۹) و صالحی و نعیم یوری (۱۳۹۳) همسوست. نتایج نشان داد نظام حاکم بر خانواده در نحوه تربیت فرزندان و آسیب‌های ناشی از فضای مجازی، تأثیر به‌سزایی دارد و خانواده ناسالم آسیب‌های جدی را بر تربیت فرزندان وارد می‌کند.

یافته‌های جدول شماره (۲) بیانگر آن است که آسیب‌های ناشی از فقر اعتقادی - فرهنگی، بالاتراز سطح متوسط است. این نتیجه با تحقیقات آقای میبیدی (۱۳۸۶)، براتی (۱۳۷۵)، زندوانیان (۱۳۹۱)، امراللهی (۱۳۷۹)، آقامحمدی (۱۳۸۹)، فرزانه و همکاران (۱۳۹۴)، احمدی و همکاران (۱۳۸۹) و صالحی و نعیم یوری (۱۳۹۳) هم خوانی دارد. به نظر می‌آید این عامل نسبت به دیگر عوامل خانواده می‌تواند آسیب جدی‌تری را بر کارکرد نوجوانان در فضای مجازی وارد کند. خانواده‌هایی که به مسائل دینی پایبند نیستند با مطرح کردن شبهات و تمسخر دین‌داری، در آداب اسلامی تشکیک می‌کنند و ارزش‌های دینی را ضدارزش و ضدارزش‌ها را ارزش تلقی می‌کنند. مسلماً چنین خانواده‌هایی برنامه تربیت فرزندانشان را نیز براساس ارزش‌های خود استوار می‌کنند و درباره تربیت دینی آن‌ها بی‌اعتنا هستند. از این رو، نوجوانان از ارزش‌های مادی و غیراخلاقی در فضای مجازی تأثیر می‌پذیرند. در مقابل، خانواده‌هایی هم که درباره اعتقادات خود متعصب هستند یا از روش‌های نادرست تربیتی استفاده می‌کنند، نه تنها موفق نیستند، بلکه به دلیل موانعی که در راه تربیت به وجود می‌آورند به نتیجه عکس خواهند رسید. بدان دلیل که اسلام دینی میانه‌رو و به دور از افراط و تفریط است. باید مرزها و حدود الهی را شناخت و براساس آن‌ها برنامه‌ریزی کرد.







والدین باید شناخت کاملی از فضای مجازی داشته باشند تا بتوانند به فرزندان خود نحوه صحیح استفاده از آن را بیاموزند. اگر خانواده‌ها در این باره درست رفتار کنند، بستر مناسبی برای پیشرفت فرزند خود فراهم می‌آورند. با استناد به آیات و روایات، معمولاً افرادی که وضعیت اقتصادی بالاتریا پایین‌تر از حد متوسط جامعه دارند، بیشتر در معرض آسیب‌های تربیتی هستند. بهترین حالت، میانه‌روی همراه با قناعت و رضایت از زندگی است که اسلام بر آن بسیار تأکید کرده است.

نتایج مندرج در جدول شماره (۲) نشان داد آسیب‌های ناشی از گسیختگی خانواده، بالاتراز سطح متوسط است. این یافته با نتایج تحقیق‌های وفایی و روشن (۱۳۸۸)، یارمحمدیان (۱۳۸۸)، امراللهی (۱۳۷۹) و فرزانه و همکاران (۱۳۹۴)، احمدی و همکاران (۱۳۸۹) و صالحی و نعیم یاوری (۱۳۹۳) هم‌خوانی دارد. این تحقیقات، خلأ عاطفی در خانواده را برای تربیت آسیب‌زا می‌شمارند و معتقدند این عامل بر تشدید آسیب‌های ناشی از فضای مجازی تأثیرگذار است. بنابراین، روابط خانوادگی ناکارآمد، با آسیب‌های فضای مجازی بر فرزندان، رابطه دارد. مطالعه شنورمانسی و همکاران (۲۰۱۴) نشان داد کارکرد خانوادگی بزرگسالانی که به اینترنت اعتیاد دارند، مختل می‌شود. البته خسروی و علیزاده صحرایی (۱۳۹۰) در مقاله خود درباره رابطه کارکردهای خانواده با اعتیاد به اینترنت، از مقیاس کارکرد خانواده (FFS) استفاده کردند که با ابراز پژوهش حاضر تفاوت دارد و ابعاد و خردمقیاس‌های متفاوتی را برای کارکرد خانواده در نظر گرفته است. با وجود این، یافته‌های آن‌ها در زمینه رابطه ابراز وجود، گرایش‌های ذوقی و تأکیدات مذهبی با اعتیاد به اینترنت تا اندازه‌ای با عوامل کارکردهای خانواده در مطالعه حاضر همچون ارتباط، نظارت رفتاری و آمیزش و پاسخ‌دهی عاطفی، همپوشی دارد.

استفاده نامناسب نوجوانان از فضای مجازی با وضع مالی خانواده و میزان روابط خانواده و نیز با آشنایی اعضای خانواده و به‌ویژه میزان نظارت خانوادگی، ارتباط معناداری دارد. خانواده، جایگاه رشد هویت نوجوانان و مرکز و محل تمرین نقش‌ها و

رفتارهای اجتماعی است (ر. ک: هاز و همکاران، ۱۹۹۸؛ جانسون، ۱۹۹۱). با توجه به اینکه تربیت، امری اعتقادی است و تنها راهش نفوذ در دل هاست، والدین با تقویت روابط عاطفی میان اعضای خانواده می‌توانند قلوب فرزندان را به دست آورند و تربیت خود را بر آن‌ها اعمال کنند.

برپایه یافته‌های جدول شماره (۲)، آسیب‌های برآمده از وضعیت اقتصادی، بالاتر از سطح متوسط است. در این پژوهش این دسته آسیب‌ها در دو محور تجمل‌گرایی و فقر بررسی شد. میان آسیب‌های تربیتی و فقر، ارتباط مستقیمی برقرار است. نتایج با یافته‌های تحقیق وفایی و روشن (۱۳۸۸) همسوست؛ اما با یافته‌های آقامحمدی (۱۳۸۹) هم‌خوانی ندارد.

#### پیشنهادها:

دوستی با فرزند و حذف فاصله والدین با فرزندان، به گونه‌ای که آنان به راحتی مشکلات و نیازهای خود را به والدین بگویند؛ تقویت اعتقادات فرزند، به ویژه در کودکی و نوجوانی، در کنار پایبندی عملی والدین به آموزه‌های دینی؛ سازگاری در محیط خانه؛ ایجاد بستر مناسب برای احساس امنیت، آرامش، صفا و صمیمیت و درک متقابل والدین و فرزندان؛ کوشش والدین برای تأمین نیازهای مادی و معنوی فرزندان؛ توجه به نیازهای روحی و عاطفی کودکان و نوجوانان و ایجاد فضایی مطلوب و آرام در خانه؛ مراقبت والدین درباره اعمال و رفتار فرزندان؛ برنامه‌ریزی مناسب برای پرکردن اوقات فراغت نوجوانان و جوانان؛ نظارت جدی والدین بر دوست‌یابی فرزندان؛ شرکت والدین در دوره‌های آموزشی و مشاوره‌های فردی و گروهی؛ برگزاری کلاس‌های آموزش خانواده از سوی رسانه‌های مختلف؛ دادن آگاهی‌های لازم درباره آموزه‌های دینی، راهبردهای تربیتی و اهمیت کاربست آن‌ها و مقابله با آسیب‌های تربیتی به خانواده‌ها، به ویژه مادران؛ برگزاری جلسات مشاوره و آموزش برای آشنایی با راهبردهای تربیتی و رفع آسیب‌های آن.



## منابع

۱. قرآن کریم.
۲. احمدی، خداپخش؛ عبدالمالکی، هادی؛ افسردیر، بیتا؛ سید اسماعیلی، فتح الله. (۱۳۸۹). نقش عوامل خانوادگی در نوع و میزان استفاده از اینترنت. مجله علوم رفتاری، شماره ۱۴، صص ۳۲۷-۳۳۴.
۳. آقایی میبیدی، فهیمه (۱۳۸۶)، بررسی عوامل مؤثر در رشد و تثبیت باورهای دینی دانش آموزان سال سوم دوره متوسطه شهرستان اردکان، یزد، سازمان مدیریت و پژوهش استان یزد.
۴. امراللهی، فاطمه (۱۳۷۹)، نقش والدین در تربیت مذهبی فرزندان، پایان نامه کارشناسی ارشد، روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران.
۵. ایمانی، مهدی؛ شیرالی نیا، خدیجه. (۱۳۹۴). نقش کارکرد و فرآیند خانواده در اعتیاد به اینترنت نوجوانان. مشاوره و روان درمانی خانواده، شماره ۱۸، صص ۱۴۲-۱۶۳.
۶. باقری، خسرو. (۱۳۸۶). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران، انتشارات مدرسه.
۷. بختیاری، حسن؛ فرخی، حسن (۱۳۹۱). بررسی رابطه برنامه های شبکه های ماهواره ای تلویزیونی و هویت دینی جوانان، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. س بیستم، ش ۱۵: ۷۲-۵۵.
۸. براتی، حمید (۱۳۷۵)، عوامل مؤثر بر تربیت دینی فرزندان، پایان نامه کارشناسی ارشد، علوم تربیتی، تهران، دانشگاه تهران.
۹. براون، جیمز. (۱۳۸۵). رویکردهای سواد رسانه ای، ترجمه پیرنزی ایزدی، فصلنامه رسانه. سال هفدهم، شماره ۱، شماره پیاپی ۶۸.
۱۰. بشیر، حسن؛ و افراسیابی، محمد صادق، (۱۳۹۱)، فضای مجازی، فرهنگ و هویت، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، سال ۵، شماره ۱ (پیاپی ۱۷): صص ۳۱-۶۰.





۱۱. خسروی، زهره؛ علیزاده صحرايي، ام هانی، (۱۳۹۰)، رابطه اعتیاد به اینترنت با عملکرد خانواده و سلامت روان در دانش آموزان، مطالعات روانشناسی تربیتی، ۱۴: ۸۰-۵۹.
۱۲. دهقان سیمکانی، رحیم (۱۳۹۱)، امپریالیسم رسانه، چالش و بایدهای تربیتی. پژوهشنامه تربیت تبلیغی، س اول، ش ۲: ۳۸-۹.
۱۳. رحمانی، اعظم؛ مرقانی خوئی، عفت السادات؛ مقدم بنائم؛ غلامی، رویا؛ ترابی، اکرم. (۱۳۹۶). نقش خانواده در رفتارهای مخاطره آمیز جنسی دختران. نشریه پرستاری ایران، شماره ۱۰۸، صص ۱۱-۲۲.
۱۴. زندوانیان نایینی، احمد؛ دهقان اشکذری، محبوبه؛ طیبی، راضیه، (۱۳۸۸). عوامل مؤثر بر گرایش دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهرستان صدوق (بیزد) به انجام فرایض دینی. اسلام و پژوهش های تربیتی، سال ۵، شماره ۹، صص ۱۰۹-۱۲۷.
۱۵. ساعی، منصور؛ حیدری، حسین؛ ساعی، احمد، (۱۳۹۲). بررسی اثر مصرف فرهنگی فراغت جویان بر سبک زندگی و ارزش های اجتماعی آنان، شیراز، سمینار سبک زندگی و اوقات فراغت.
۱۶. ساعی، منصور؛ حیدری، حسین؛ ساعی، احمد، (۱۳۹۲). بررسی اثر مصرف فرهنگی فراغت جویان بر سبک زندگی و ارزش های اجتماعی آنان. شیراز.
۱۷. ستوده، هدایت ا... (۱۳۸۴). آسیب شناسی اجتماعی، تهران، انتشارات آوای نور.
۱۸. سعید، زهره؛ فراهانی، محسن (۱۳۹۱). بررسی تأثیر رسانه ها بر تربیت و رشد کودکان و نوجوانان. پژوهشنامه تربیت تبلیغی، س اول، ش ۲: ۶۲-۳۹.
۱۹. سورین، ورنر جی و تانکارد، جیمز (۱۳۸۴)، نظریه های ارتباطات. ترجمه علیرضا دهقان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۰. صالحی، عصمت؛ نعیم یاوری، مجید. (۱۳۹۳). بررسی رابطه بین عوامل خانوادگی با اعتیاد به اینترنت و آسیب های ناشی از آن در بین جوانان شهر یزد. مجله پلیس زن، شماره ۲۰، صص ۲۴-۴۲.



۲۱. صالحی، محمدرضا (۱۳۸۴). *تکنولوژی اطلاعات*. اصفهان: فرهنگ مردم.
۲۲. عبادی، رحیم. (۱۳۸۴). *فن‌آوری اطلاعات و آموزش و پرورش*. تهران: موسسه توسعه فن‌آوری آموزشی مدارس هوشمند.
۲۳. فاتحی ابوالقاسم؛ اخلاصی ابراهیم. (۱۳۸۷). *مدیریت بدن و رابطه آن با پذیرش اجتماعی بدن (مطالعه موردی زنان شهر شیراز)*، مطالعات راهبردی زنان (کتاب زنان)، دوره ۱۱، شماره ۴۱، صص ۹-۴۲.
۲۴. فرزانه، ملانیا جلودار وزمانی راد (۱۳۹۴). *بررسی عوامل خانوادگی موثر در گرایش نوجوانان ۱۲-۱۸ ساله به بزهکاری در کانون اصلاح و تربیت شهرستان گرگان*. فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، سال ششم، شماره ۱۸، صص ۷۳-۹۸.
۲۵. گیدنز، آنتونی؛ کارن، بردسال. (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی*. ترجمه: حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
۲۶. محسنیان راد، مهدی و سپنجی، امیر عبدالرضا، (۱۳۹۰). *مخاطبان منفعل یا افراد گزینشگر آن سوی رسانه‌ها؟ کنکاشی تطبیقی در متون و نظریه‌های ارتباطی*، فصلنامه تحقیقات فرهنگی. دوره چهارم، شماره ۱، صص ۲۷-۴۷.
۲۷. مشیرزاده، حمیرا. (۱۳۸۱). *درآمدی بر جنبش‌های اجتماعی*، تهران: پژوهشکده امام خمینی علیه السلام و انقلاب اسلامی.
۲۸. مک کوایل، دنیس (۱۳۸۲). *درآمدی بر نظریه ارتباطات جمعی*، ترجمه: پرویز اجلالی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
۲۹. ممتاز، فریده. (۱۳۸۱). *انحراف اجتماعی: نظریه‌ها و دیدگاه‌ها*، شرکت سهامی انتشار. تهران.
۳۰. میلانی، جمیل؛ امینی، علی. (۱۳۹۴). *جهانی شدن رسانه و تحقق امت واحده اسلامی (نگاهی به فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی جهان اسلام در فرایند جهانی شدن رسانه‌ها)*. مطالعات رسانه و امت، دوره ۱، شماره ۲، صص ۴۷-۶۳.
۳۱. واعظی، سید حسین؛ کریمی، حمدالله. (۱۳۹۴). *ویژگی‌ها و اصول رسانه دینی و غیردینی مبتنی بر تربیت اسلامی و تعامل با رسانه*. دوره ۱، شماره ۲، صص ۲۵-۴۶.

۳۲. ویندال، سون و دیگران. (۱۳۸۷)، کاربرد نظریه های ارتباطات، ترجمه علی رضا دهقانی، تهران: جامعه شناسان، چاپ دوم.

۳۳. یزدان پناه، مسیح (۱۳۸۸). بررسی زمینه های آموزشگاهی آسیب شناسی دینی دانش آموزان از دیدگاه دبیران معارف اسلامی و مربیان پرورشی مقطع متوسطه شهر یاسوج. پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت. دانشگاه اصفهان.

34. Abramson, P and Ronald I, (1992), Generational Replacement and value change in Eight west European societies, *British journal of political science*, 22: pp183- 228.

35. Faulkner, X., & Culwin, F. (2005). When fingers do the talking: A study of text messaging. *Interacting with Computers*, 17: 167–185.

36. Gunnel, M. (2007). *Global Cultural Values Change and the Relationship With Telecommunications Change: A Longitudinal Analysis*, Capella University.

37. House, James S., Umberson, Debra, & Landis, Karl R. (1998). Structures and processes of social. *Annual Review of Sociology*, 14, 293-318

38. Johnson, Timothy P. (1991). Mental health, social relation, and social selection: a longitudinal study. *Journal of Health and social Behavior*, 32(4), 408-423

39. Lu, X., Watanabe, J., Liu, Q., Uji, M., Shono, M., & Kitamura, T. (2011). Internet and mobile phone text-messaging dependency: factor structure and correlation with dysphoric mood among Japanese





- adults. *Computer in Human Behavior*, 27: 1702-1709.
40. Manteghi M. Iranian chatroom: Youth and parents. Tehran: Jahat Nashr. 2010. P.117.
41. Nye, E,I (1958). *Family relationship and delinquent behavior*: New York. Wiley. Reckless, W (1973). *The Crime problem*. 4th Ed. New York: Appelton
42. Rosalind I. J. Hackett. (2006). *Religion and the Internet*. Published by: SAGE. Available at: <http://dio.sagepub.com/content>.
43. Ross, K & Nightingale, V (2008). *Mwdia and Audiences*. London, MacGraw Hill .
44. Şenormancı, Ö., Şenormancı, G., Güçlü, O., Konkan, R. (2014). Attachment style and family functioning in patients with Internet addiction. *General Hospital Psychiatry*, 36: 203-207.
45. Young, K. S. & de Abreu, C. N. (Eds.) (2011). *Internet addiction: A handbook and guide to evaluation and treatment*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
46. Zain; M, Murugaiah, P. (2004). *Management practices in Malaysian smart school: tasks and support analysis of the ICT implementation*; IEEE International conference on Advanced learning Technologies.